

Markó Béla

ERDÉLYI PIKARESZK

LX. évfolyam, 40. szám, 2016. október 7.

(avagy: a Tamási-modell)

A tavasszal volt ötven éve, hogy meghalt Tamási Áron, de ahhoz képest, hogy mekkora – nem hivatalos – kultusza volt ezelőtt harminc-negyven esztendeje, szinte észrevétlenül múlt el az évforduló, egy-két iskolai rendezvénytől eltekintve. Akiknek torzó ez a mű, torzó az idén is, akiknek meg monumentális lehetne, azok talán mostanában Wass Albertben vagy Nyíró Józsefben keresik a nagyságot, tisztelet a kivételnek. Pedig számos tanulsággal járhat, ha ismét beleolvasunk a Tamási-féle székely pikareszkbe. Mint ahogy ideje lenne elgondolkozni azon is, hogy nem tették-e le mégis eleink egy továbbvihető és továbbírható transzszilván történet alapjait.

Nem biztos, hogy érdemes arról elmélkedni, vajon hiteles képet mutat-e egy adott korról az irodalom. Szabad-e például olyan hatalmas különbségeket feltételezni a tizenkilencedik században a hol köztársasági, hol restaurációpárti Franciaország és a viktoriánus Anglia között, mint amit Balzac sokszínű, derűt és borút váltogató regényfolyamából, az *Emberi színjáték*ból és Dickens fekete-fehér, rendkívül nyomasztó műveiből sejthetnénk. Franciaország- és Anglia-képeket én is alapvetően az irodalomból kaptam, és máig eltérő elképzelésem van ennek a két nemzetnek az ipari forradalom korában, illetve azután zajlott életéről. Gondolom, mindez sokban különbözik attól a valóságtól, ami persze elmúlt, nincsen sehol, és az irodalmi műveken kívül esetleg szociológiai vagy statisztikai munkákból, netán ilyen-olyan kordokumentumokból próbálhatnánk meg reprodukálni. Hamis vagy nem hamis, de maradandó minden esetben ez a kép, és csodák csodája, konvergens is, mármint olyan értelemben, hogy a francia íróknak van egy többé-kevésbé közös Franciaországuk, az angoloknak is egy közös Angliájuk és így tovább. Ezek szerint nemcsak a nemzet teremti meg a maga irodalmát, hanem az írók is megteremtik a maguk nemzetét. Vagy ha úgy tetszik: a maguk társadalmát. Jöjjön el a te országod, Jókai Mór? Vagy a tiéd, Móricz Zsigmond? Nehéz erre válaszolni, ám kétségtelenül van a magyar irodalomnak is egy közös Magyarországa, hogyha nem is olyan nyers, erős, kritikus megfogalmazásban mindig, mint ahogy szeretnénk. Erdéllyel viszont más a helyzet. Miközben van a történelemben, évszázadokra visszamenően egy politikailag jól elkülöníthető Erdély, nincs ugyanakkor az irodalomban is egy közös Erdély-kép. Apor Péter, Mikes Kelemen vagy általában az emlékirók Erdélye még egy sokfelől cibált, tépett, mardosott, kissé komor, de alapjában véve kiegyensúlyozott, szeretetteljes országot mutat, tartós Erdély-stratégiáról mégsem lehet beszélni, mert az itt termelt irodalmi remekművek vagy az innen származó írók a tizenkilencedik században már szinte zökkenőmentesen épülnek be a magyar irodalom egészébe, legyen szó Jósika Miklósról, Gyulai Pálról vagy Kemény Zsigmondról. Talán Kemény Zsigmondnál érezni az örületnek azt az előszelét, amelyből aztán kinő Trianon után a csodavárás.

De máig nagy kérdés, hogy lassan százesztendőös különletünkől származott-e valamilyen kulturális és ezen belül irodalmi különállás, több köze van-e egymáshoz Kós Károlynak és Dsida

Jenőnek, mint mindkettőjüknek, mondjuk, Babits Mihályhoz. Látszólag könnyű erre válaszolni, hiszen ugye a kisebbségi lét és így tovább... Nem ilyesmire gondolok, hanem arra a lehetséges közös Erdély-képre, amely éppúgy felismerhető lenne Áprily Lajosnál, mint Tamási Áronnál, miközben egymásra esetleg nem hasonlíthatnak a szövegeik. Éppen Tamási Áront olvastam (újra) mostanában, és ma is úgy látom, hogy sokféle Erdély van ugyan, de az egyik mindenképpen az övé. Akinek az életműve monumentális torzó számomra. Tudom, ezzel magamra haragítom mindkét (mindahány) oldalt. Azokat is, akik egyetértőleg bólintanak arra, hogy torzó, de bosszankodnak, ha mégis monumentálisnak találom. És azokat is, akik monumentálisnak tartják, ám kiteljesültek is, míg én úgy gondolom, hogy bevégtetlen, félbehagyott, sőt félreértett életmű ez. Elsősorban maga az író értette félre saját munkásságát azáltal, hogy a végső kérdésektől és válaszoktól mindig visszatörpant, meg akarta óvni olvasóit attól, amivel az alkotónak, éppen ellenkezőleg, szembesítenie kellene közönségét. Ezért lett az ő Erdélye is, bármennyire színes és kavargó, csak egy a sok közül. Ugyanis a zseniális Balzac is, a szintén remekművű Stendhal is végtelenül eredeti, de ugyanazt a virtuális Franciaországot írják le másképpen. Ugyanez a helyzet Dickens vagy a Brontë nővérek Angliájával. Erdély viszont, ismétlem, egyelőre sok van, és nemcsak az irodalmi művekben, hanem az irodalmon kívül, az itt élő népek képzeletében is. Az úgynevezett multikulturalizmus nem magyarázat erre. Hiszen szívesen aposztrofáljuk „Keleti Svájként” Erdélyt, de gondoljunk bele: van-e egységesebb imázsú ország valahol Európában, mint éppen a több kultúrájú Svájc? Ha viszont belelapozunk egy román szerző(k) által összeállított képes albumba, meglepetten fogjuk tapasztalni, hogy van egy olyan román Erdély, amelyhez a magyaroknak semmi közük, nem láthatók, nem hallhatók, nincsenek sehol. Csupa román fatemplom ez az Erdély, és méla juhnyájak, bár a románok tartott Hunyadiak várkastélya is látható tél-túl. Mi több, ne legyünk igazságtalanok: szász műemlékek azért kötelezően előfordulnak ezekben a kiadványokban. Majd lapozzunk fel egy Magyarországon, esetleg Erdélyben, de magyarok által kiadott útikönyvet: magyar udvarházak, kastélyok, várak, paloták. És: szász műemlékek. Szászok már nem nagyon vannak Erdélyben, velük tehát nincs bajunk sem nekünk, sem a románoknak. Szóval legalább két Erdély van a bédekkerekben, és ráadásul a magyar Erdély is meglehetősen sokféle kulturálisan. A trianoni traumából lábadozva éppen a két világháború közti erdélyi magyar értelmiségieknek jutott a kín, hogy kitalálják a külön Erdélyt, amely közigazgatásilag létezett már az elmúlt századokban, de valamiért mégsem hozta létre a saját igaz vagy hamis tükörképét az irodalomban. Jókai vagy Mikszáth, Tolnai Lajosról nem is beszélve, szinte többet tett egy sajátos Erdély-képért, mint az itteniek. Minket persze az érdekelhet a leginkább, hogy végül is mennyire sikerült Tamási Áronék vállalkozása, és hogy most mi van.

Zavar van, azt gondolom. A tavasszal volt ötven éve, hogy meghalt Tamási Áron, de ahhoz képest, hogy mekkora – nem hivatalos – kultusza volt ezelőtt harminc-negyven esztendeje, szinte észrevétlenül múlt el az évforduló, egy-két iskolai rendezvénytől eltekintve. Akiknek torzó ez a mű, torzó az idén is, akiknek meg monumentális lehetne, azok talán mostanában Wass Albertben vagy Nyírő Józsefben keresik a nagyságot, tisztelet a kivételnek. Pedig számos tanulsággal járhat, ha ismét beleolvassuk a Tamási-féle székely pikareszkbe. Mint ahogy ideje lenne elgondolkozni azon is, hogy nem tették-e le mégis eleink egy tovább vihető és tovább írható transzszilván történet alapjait. Kós Károly kiköltözése a kalotaszegi Sztánára... Áprily Lajos állandó menekülése a havasok közé, a tetőre, ahol senki sem idegenebb a többinél, mert

mindenki csak látogató... Benedek Elek hazatérése Kisbaconba... Tamási Áron folyamatos székelői (látszat)idillje mint az állandó rettegés ellenszere... Mindegyikben ott van Bethlen Gábor ravasz józansága meg dolgos kitartása, és ugyanakkor egy újkeletű erdélyi sajátosság: kitörés egy elképzelt világba, képesség a csodára. Kós Károly a történelemben, Áprily Lajos a vers-zenében, Dsida Jenő a transzcendens istenhitben, Benedek Elek a varázsmesében, Tamási a neveltető vagy elszomorító lélekvándorlásban keresi a kiutat. Számos áthidalhatatlan különbség ellenére – mondjuk, a puritán Kós és a tobzódó Tamási – már-már megteremtik a semmilyen más országgal össze nem téveszthető Erdélyt, a hol véres, hol virágos bűbáj terrénumát. Azt az országot, amelyet ma Lugosi Béla nyomdokain Drakula gróf szülőhazájaként propagál Hollywood.

Hát igen, bármilyen huszadik századi magyar novellaantológiában helyet kaphat Tamási Áron különös átalakulástörténete, a *Kivirágzott kecskeszarvak*. Ez a novella maga is része lehetne egy erdélyi Drakula-legendának, valamiféle fordított rémtörténet, amelyben a vért a kecsketej helyettesíti, és rendkívül érzékletesen szemlélteti ember meg természet erotikus egységét. Hasonló átváltozás megy végbe itt is, mint például Kafkánál, de mennyire más konklúziókkal: „Nem tudják, hogy mit vétettek ők olyan nagyot az Istennek! – Azért nem is olyan rossz ez az állapot! – fordítja a másik oldalra József a dolgot. – Ha úgy vesszük, nem – feleli Ádám. Egyszer él az ember, s egyszer a kecske is. Úgy veszik tehát, ahogy jobb. Visszaemlékeznek emberi mivoltukra, és a bakszaggal betakarják. Oktalan és nevetséges az egész emberi világ. A múltba süllyed egyszerre minden, s csak úgy emlékeznek rá, mint a történelemre, amit kis kecske korokban tanultak. Ántivilág nekik az egész. És boldogan nevetnek.”

Tanulságos lehet az újraolvasás! Felerősíti bennünk a nyomasztó érzést, hogy maga Erdély is csak monumentális torzó, nem tud kiteljesedni, hiába kínlódnak írói egy új transzszilván imázs kialakításával. Hiába teremtenek egy új irodalmi műfajt: a kiáltványt. Hiszen a Kós Károly-*i Kiáltó szótól* Dsida Jenő *Psalmus Hungaricus*áig így vagy úgy mindenki megírja a maga kiáltványát. Tamási Áron is íróként ugyan egyfolytában a – sokszor lenyűgöző, néha izzadságos – csodaváró történetet írja, de közben a *Brassói Lapok*ban cikksorozatban készíti elő az erdélyi ifjúság 1937-es tanácskozását, a Vásárhelyi Találkozót, amelynek ő az elnöke, és ebben a minőségében nagyon is józan programot kínál már köszöntőjében. Igaz, a képes beszédtől nehezen szabadul az erdélyi író, hőkenten kell túltennünk magunkat az első mondatokon, amelyek éppen a *captatio benevolentiae* céljából születtek. Mintha kivételes nyelvörző és nyelvteremtő tehetség kellene ahhoz Erdélyben, hogy a politikai gondolkodás beindulhasson, és mintha a stílromantika hitelesítő pecsétjére lenne szükség, hogy a későbbi józan, programadó mondatokat elfogadjuk. Az írónak jeleznie kell, honnan jött, holott ezt minden jelenlevő nagyon is jól tudja. Úgy képzem, hogy a politikai Erdély-teremtés csakis akkor emelhető be a szakrális – tehát szalonképes – transzszilván ceremóniába, ha legalább egy-két kezdő mondat erejéig hozzáigazítjuk a bevett irodalmi stílushoz: „Magyar Testvérek! Magyar Férfiak! Mint sziklára szállott hegyi madár, itt előttetek is egy ember áll, ki az egyedülvalóság és az alkotó álmodozás felhőiből leszállott erre a vásárhelyi sziklára, hogy onnét jelenthesse: mostoha idő jár az ő hegyi országában. Igen, mostoha idő jár reánk ebben az országban.” A magára hagyott Erdélyben az irodalom maga is ideológia, és ezzel szemben az ideológiának is meg kell merítkeznie az irodalomban, hogy elfogadjuk. Egyébként a Vásárhelyi Találkozó bővelkedett pragmatikus

hozzászólásokban, legfeljebb azzal vádolhatnánk Tamási Áront és a többieket, hogy illúziókat tápláltak a nemzeti összefogással kapcsolatosan. De hát ezek az illúziók azóta is az erdélyi politika fűtőanyagának bizonyultak.

Visszatérve a pikareszkhez: sokan elmondták már, hogy az *Ábel-trilógia*, de az elbeszélések zöme is ebbe a műfajba sorolható. Az Ábel-történetek közül az első, az *Ábel a rengetegben* telitalálat, sokszor megismétlődik Tamásinál ez a nevetető hármast valamilyen formában: az Apa, a Fiú és az Idegen vagy Idegenek. A Fiú alakja nyilvánvalóan a magyar népmese magabiztató, magaerősítő hősét ismétli, a legkisebb fiút, aki végül is győzni fog, és eszköze – vagy stílszerűen: fegyvere – ehhez a győzelemhez a humor. Ugyanakkor Tamási Áron az utolsó pillanatban mindig visszaretten a drámai befejezéstől, ami például a mágiát vagy misztikumot szintén természetes módon használó latin-amerikai prózát igazán nagyra tette. Bánffy Miklós szorongása, Kós Károly aszkézise, Dsida Jenő életszeretete és halálvárása elvezethetett Bodor Ádám titokkal teljes, „multikulturális”, örökké felhős egű Erdélyéig, esetleg a Báthori Erzsébetet és a Havasalföldről megörökölt Drakulát kimondatlanul is emlékezetünkbe idéző Szilágyi Istvánig vagy a fiatalabbak közül Láng Zsolt transzszilván *Bestiárium*áig. A névsor bővíthető, és máris előttünk van egy koherens, bódító irodalmi Erdély ígérete. Ígéret még, mondhatnám, de megvalósítható. (Az utóbbi időben egyébként Kántor Lajos írja makacsul a transzszilván jövő „megvalósíthatósági tanulmányát” esszé-könyveiben.)

Fiatalon én is beleszédültem Tamási költői prózájába. Nyelvét bár túlfeszítettnek, de ennek ellenére hitelesnek éreztem, ugyanis gyermekkori tapasztalatom szerint Székelyföldön ez a szájtartás, a humornak ez a kritikát és önkritikát segítő szerepe valóban általános volt. Hogyha nem is teljes Erdély-képet, de Székelyföld-képet mégis teremtett az író, ez egy nyelvbe menekített, hol cikornyás körülírásokkal, hol ellenkezőleg, kihagyásos mondatszerkezetekkel körülkerített régió. Akkoriban azt sem vettem észre, mert valószínűleg nem is akartam észrevenni, hogy *happy end*ei igazság szerint elhalasztják a választ a kínzó kérdésekre. Ez viszont a katarzis halasztását is jelenti. A *Virágos veszedelem* című novellában a katonaságból hazatért főhős minden baljós előjel szerint halad a tragédia felé, de végül mégis a szó szoros értelmében vett szerelmes egymásra borulással végződik a történet, és az elhíresült *Himnusz egy számmal* is groteszk képpel ér véget: „Hanem az emberek csak kiugrottak a kapuba, s csak nézték a vágató szamarat, aminek a hátán megbújva repült a jövő felé Demeter Gábor.” Ez lenne a tulajdonképpeni befejezés, amikor a szamaras embert nem tűrő faluból megszökik a novella hőse, de ehhez még hozzáragaszt Tamási Áron egy másik záróképet, amely behozza a történetbe a feltételezett csodát: „Azon a napon alkonyat idején, négy öreg székely beszélgetett az úton. – Az nem is szamar volt, hanem óriási nyúl – mondta az egyik. – De az ember, aki rajta ült, az sem Demeter Gábor volt, hiszen ő meghalt a háborúban. – Hát ki lett volna? – kérdezte a harmadik. – Az éppen maga az Antikrisztus.” Bizony anekdotává szelídül ezekben a kimeríthetetlen fantáziával megírt szövegekben még az Antikrisztus eljövetele is, mert nem akarja Tamási a rettenetet kimondani.

A második világháború utáni romániai Tamási-recepcióban mindenképpen fontos állomás volt, különösen az ötvenes évek (el)hallgató irodalompolitikája után az 1969-ben kiadott bő novellaválogatás, a *Rendes feltámadás*. Nem mellékes az sem, hogy az előszót a könyvhöz Sütő

András írta, akit egyértelműen Tamási Áron folytatójának tartottak, és ez a sajátos nyelvi virtuozitás – nyelvrozantika – tekintetében igaz is, viszont míg Tamási szinte mindig transzcendentális magasságokba, a csoda világába próbálja emelni és így megváltoztatni plebejus világát, a Székelyföldet, addig Sütő sokkal realistább írónak bizonyul. Az előszóban inkább önmagáról beszél, mint a *Rendes feltámadás* szerzőjéről, de ugyanakkor nagyon pontosan érzi, hogy mi a probléma ezzel a színpompás prózával, ő tendenciának nevezi, én ismételtelen ideológiának mondanám: „...a tendencia – és a velejáró közlési mód demokratizmusa – nem lehet akadálya semmilyen merész újításnak”. Dehogynem. Tamási Áront éppen a „tendencia” akadályozza meg abban, amihez minden képessége megvan egyébként: hogy döntően megváltoztassa Erdély-képünket, amelyben a szenvedésnek is helyet kellene kapnia, nem csak a szenvedélynek. A Magyarországon népszerű, idealizált Székelyföld-vízióval, a fenyőfás, borvizes világgal nem az a baj, hogy hamis, hiszen kellei fellelhetők a valóságban, viszont olyan, mint egy Tamási-novella: a végéről akkor is elmarad a szenvedés, amikor az író látszólag elveszi olvasójától a reményt, például a kötetcímadó elbeszélésben. A nyelv szembefordul írójával: nem lehet szörnyű, ami szép.

Fájdalmat, morbiditást, a latin-amerikai próza véraláfutásos világát várnám el az írótól? Igen, Erdély, sajnos, ilyen. Persze én magam mondtam, hogy a papíron megelevenedő ország nem feltétlenül másolja a valódit, és az a lényeg, hogy amiképpen van egy közös irodalmi Franciaország vagy Anglia, kellene lennie egy közös irodalmi Erdélynek is, akár a jelenlegi, akár egy elképzelt Erdélyt megrajzolva. Mármint számunkra, magyarok számára lehetne legalább közös az Erdély-kép. Arra már nem is merek gondolni, hogy netán közös magyar–román irodalmi vízió is születhetne erről a régióról a jövőben. Ehhez ismét a „tendenciáról” kellene beszélnünk, ha tudnánk egyáltalán, hogy milyen Erdélyt vizionáljunk. Márpedig egyelőre abban sem vagyok biztos, hogy rosszul jártam gyermekkoromban Benedek Elek meséivel, amelyekben a legnagyobb kegyetlenséget a Fehérlófia combjából kivágott húsdarabok jelentik a hazajutás érdekében („Azért vagyunk a világon, hogy valahol otthon legyünk benne”, mondja Tamási), szemben a Grimm testvérek jóval gonoszabb történeteivel. Lehet, ez a helyzet Tamási Áronnal is. Ma sem bánom, hogy ifjúkoromban ő vezetett be egy sosemvolt transzszilván idillbe, de most már tudni vélem, hogy ez bizony nem elegendő a működőképes Erdély-modellhez.